

# Hvorfor et temanummer om ordforråd?



## Birgit Henriksen

Cand.mag. i engelsk og religion. Ph.D. i fremmedsprogpædagogik.  
Adjunkt ved Engelsk Institut, Københavns Universitet.

## Kirsten Haastруп

Professor, dr. ling.merc.  
Danmarks Lærerhøjskole.



Vi er midt i et ordforrådsårti. Forskningen er begyndt at interessere sig mere og mere for udviklingen af indlæreres ordforråd på et fremmedsprog / andet sprog, hvor det i en lang periode først og fremmest har været syntaks, det handlede om. Nu er ordene på vej ud af syntaksens skygge.

Det kan der være mange grunde til. Først og fremmest har grundforskningen skaffet os mere viden, så der er et solidere grundlag at bygge på. En anden væsentlig årsag er, at en voksende interesse for kulturaspektet i sprogundervisningen naturligt følges af et tilsvarende fokus på semantik og leksis.\*) Det er ordbetydning, der udgør bindeleddet mellem den sproglige og kultu-

relle side af vore fag; tænk blot på den opmærksomhed vi giver de såkaldt kulturbundne glosser. Endelig kan det være, at vi efter nogle årtiers fokus på elevernes „fluency“ har fået elever, der godt nok kan snakke løs, men som mangler præcision og nuancering i deres sprog, blandt andet fordi deres aktive ordforråd er for lille.

Med fare for at generalisere alt for bredt vover vi en påstand om, at der foregår meget lidt planlagt og systematisk undervisning i ordforråd her i landet. Grundlæggende tror vi sproglærere på, at eleverne udvikler deres ordforråd ved at læse meget. Og det er uden tvivl rigtigt. Men at læse er næppe nok. Vor erfaring fra engelskunder-

\*) betydning og ordforråd. Specielle ord i denne og følgende artikler bliver forklaret i ordlisten s. 64.

visningen siger os, at hensynet til ordforrådet ofte er underordnet andre mål. I gymnasiet f.eks. er udvælgelse af undervisningsindhold ofte lig med valg af tekster. „Dagens tekst“ er valgt på grund af dens litterære (samfundsorienterede) kvaliteter og dens appel til alderstrinnet; det overordnede mål er således tekstforståelse, og set på denne baggrund kommer ordforrådet i anden række. I en „typisk“ lektion vil læreren således checke ord og udtryk, der anses for at være nøgleord til forståelse, hun vil rette og bede om ordforklaring, hvis der begås oplagte fejl, men derudover vil hun overlade det til eleverne at spørge om ord, de ikke forstår. Vi savner således både kriterier for udvælgelse af det relevante ordstof, samt for valg af arbejdsformer, der målrettet fokuserer på ordforrådet. Sammenligner vi med grammatikundervisning på tilsvarende trin, er ordforrådsundervisning flygtig, intuitiv og usystematisk - for ikke at sige tilfældig!

Påstand nummer to baseret på engelsk som fremmedsprog: Danskeres aktive ordforråd er for lille i forhold til f.eks. deres udtalefærdighed. Det empiriske belæg for dette er spinkelt og anekdotisk. Når universitetskolleger i England karakteriserer danske studerendes engelsk i forhold til f.eks. asiatiske studerende bruger de udtryk som „flot med hensyn til udtale“, men „svag med hensyn til aktivt ordforråd“. Som det vil fremgå af dette temanummer (Henriksen: Hvad vil det sige at kunne et ord ?) er der tegn på, at danske engelskelever har et større receptivt ordforråd, end vi måske havde troet, og at dogmet om at ordforråd udvikles ved læsning

holder stik, når det gælder det såkaldte passive ordforråd. Det kræver imidlertid en stor indsats at gøre de receptive ord aktive.

At bruge det rette ord på rette sted er altafgørende, når det gælder om at gøre sig forståelig og blive forstået. Det gælder al kommunikation mellem mennesker, både når man benytter sig af sit modersmål og et fremmedsprog. Den engelske sprogforsker David Wilkins erkendte allerede for mange år siden, *„at uden grammatik kan vi kun udtrykke meget lidt, men uden ordforråd kan vi intet udtrykke.“* (Wilkins, 1972).

### Forskning i ordforråd

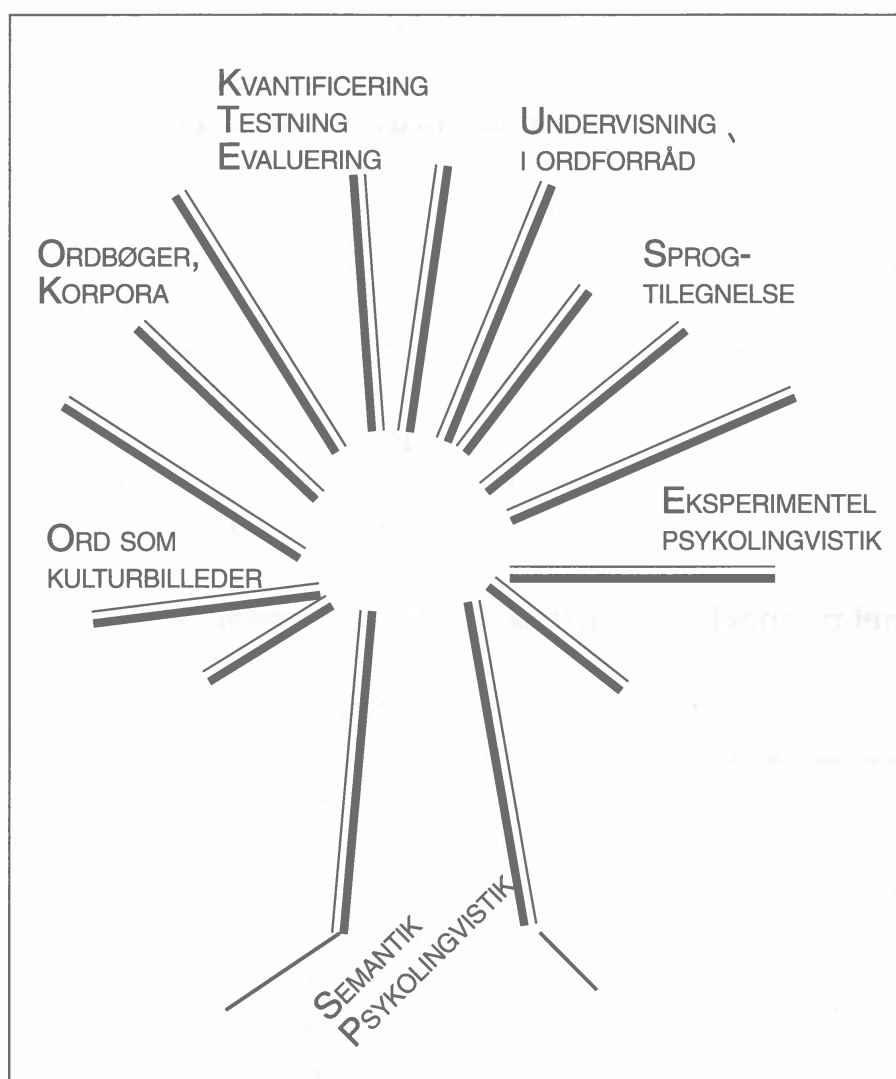
Formålet med det følgende er at give et indtryk af bredden i ordforrådsforskningen. Da meget af denne forskning finder sted uden for Danmarks grænser, tror vi, at mange undervisere har et behov for at blive orienteret.

I det følgende vil vi nævne nogle centrale grene inden for forskningen og pege på nogle af de synsvinkler, der kan anlægges på ordforråd. Vi kan naturligvis kun berøre udvalgte områder, og det vil være et subjektivt billede vi tegner, der blandt andet er farvet af, at vi bedst kender til forskningen i den engelsksprogede verden.

En række vigtige forskningsområder har vi af pladshensyn valgt at se helt bort fra, bl.a. forskning inden for „læsning og ordforråd“ og „fagsprogligt ordforråd“. Sprog og sprogbrug er naturligvis forankret i en konkret virkelighed, hvor ordforråd „tager farve“ af

den kommunikative ramme, den bruges i. Hele den omfattende sociolingvistiske forskning, hvor der bl.a. arbejdes med spørgsmål om ord som „kulturelle spejl“ og „political correctness“ har vi desværre også måttet se bort fra.

Man kunne beskrive ordforrådsforskningen som et livskraftigt træ med mange grene, der udvikler sig i hver sin retning, men med base i både semantikken og psykolingvistikken.



**Semantikken** beskriver ord og deres betydning (herunder relationerne mellem ord), idet den har **sproget** som sin genstand. Med **psykolingvistikken** forsøger man at komme tæt på de

mentale processer, der foregår i sprogbrugernes hoved, når vi opfatter ord, husker eller glemmer ord, og når vi ofte roder i ordkisten for at finde det ord, vi ved, vi har, men ikke kan komme i tanke om. Psykolingvistikken har mange metaforer som „det mentale leksikon“, „ordforrådslagret“, ord der indgår i „semantiske netværk“ osv. Disse billeder hjælper os til at fatte de ikke-observerbare mentale processer. Den psykolingvistiske forskning un-

dersøger individers brug af sprog (reception/produktion) ligesom den bl.a. interesserer sig for udviklingen af børns sprog over tid. Som informanter bruger forskerne også f.eks. personer ramt af afasi og kortlægger, hvad der sker, når disse patienter forsøger at genlære sproget.

Centralt i forskningen om ordene står også de mange undersøgelser af tosprogede individers mentale leksikon. Forskerne har nu fundet frem til, at der ikke er tale om to helt adskilte „ordlagre“ - et til hvert sprog. Den

sandsynligste model er to afdelinger med et indbyrdes livligt samspil, men arten af dette samspil er ikke entydigt afklaret.

En af grenene i træets højre side er **den eksperimentelle psykolingvistik**. Eksperimenter kan være „bløde“ som f. eks. ordassociationsundersøgelser, der i parentes bemærket er nemme og sjove at gøre efter i undervisningen. Informanterne bliver bedt om at sige eller skrive de første ord, der falder dem ind, når de hører en række stimulusord som f.eks. mand, kvinde, stol, hvid. Analyser af associationerne, især den første, der fremkaldes for hvert ord, viser meget stort overlap mellem informanterne, og fascinerende er det at se, hvordan mønstret udvikles over tid. Et lille barn associerer til ord, der rimer ('bord' fremkalder 'mor', en såkaldt klangassociation). Det lidt ældre barn oplever forbindelse til ord, der ofte optræder sammen med stimulusordet i en ytring ('bord' fremkalder 'dække', en syntagmatisk relation). Og endelig vil den voksne ofte vælge ord fra samme ordklasse ('bord'-'stol'; 'hvid'-'sort', paradigmatiske relationer). Man mener, at ordassociationer afdækker, hvordan ord er oplagret i hukommelsen.

Hvordan er nu associationsmønstret, når vi anvender et fremmedsprog? Med dette spørgsmål er vi hoppet op til den næste gren: **Sprogtilegnelse**. Den engelsk forsker Meara, har f.eks. undersøgt, hvordan engelske børn associerer til en række engelske stimulusord og franske børn til samme række stimulusord i fransk udgave. Næste trin var nu at give de engelske børn, som har lært fransk i nogle år, rækken af franske ord for at se, om deres associationer lignede de franske børns, eller om de var oversættelser af deres egne

associationer på modersmålet engelsk. Sådanne forsøg danner baggrund for antagelser om, at først på et meget avanceret stade i fremmedsprogstilegnelsen begynder fremmedsprogsbrugers semantiske netværk at ligne den indfødte sprogbrugers. Det er oplagt at spekulere på, hvorvidt arbejdet med ensprogede ordbøger kan være med til at styrke denne proces, således at eleverne får udbygget og styrket forbindelserne mellem målsprogsordene.

Denne interesse for, hvordan ordforrådet er struktureret eller med andre ord, hvordan det mentale leksikon er bygget op, har også givet sig udslag i en omfattende hukommelsesforskning. Et af de store problemer i ordforrådstilegnelsen er jo, at vi ikke kan huske de ord, vi troede, vi havde lært. Der er foretaget en lang række undersøgelser, der vurderer effekten af forskellige metoder til fæstnelse af ordforrådet, ud fra spørgsmålet om, hvordan man bedst sikrer ordene en plads i langtidshukommelsen. En dansk undersøgelse af denne art bliver beskrevet i Birgit Henriksens artikel: *Hvordan husker man ord?*

Det sidste eksempel er nærmest en undtagelse, idet vi i Skandinavien ikke har mange undersøgelser, der vurderer effekten af eksempelvis en undervisningsmetode. Nordisk forskning har haft et andet fokus. Et typisk eksempel på det er en svensk længdeundersøgelse (Viberg, 1991) af indvandreres tilegnelse af svensk. Åke Viberg har f.eks. undersøgt, hvordan tosprogede svenske børn (med en lang række forskellige modersmål) tilegner sig svenske verber. Hans undersøgelser bygger

på naturalistiske opgaver; en af de opgaver han giver sine informanter i førskolealderen er, at de mundtligt skal gengive, hvad de har set på en kort videofilm. Denne er udvalgt til at fremkalde bevægelsesverber som: *åka*, *ramla*, *komma* osv., og Vibergs analyser går ud på at finde frem til, hvordan informanterne stukturerer det betydningsfelt, der rummer disse bevægelsesverber. Tilegnelsen af ord er ikke blot et spørgsmål om at ophobe løsrevne gloser, men snarere en konstant revideringsproces hvor ordforrådet udbygges, og det eksisterende ordnet undergår en stadig forandring, indtil ordene inden for et betydningsfelt „falder på plads“ i forhold til hinanden.

Med de sidste eksempler er vi klatret op og har fået fat i grenen „**Undervisning i ordforråd**“, men har stadig forbindelse til sprogtilegnelsesgrenen. Den mest værdifulde forskning, mener vi, er kendetegnet af, at denne forbindelse er der. Desværre er der en del ordforrådsundersøgelser, der mangler en solid forankring i sprogtilegnelsesforskningen.

Denne forankring var spinkel, da man begyndte at analysere elevsprog i halvfjerdserne, idet det først og fremmest var fejlanalyser, man foretog. Nogle af de væsentlige resultater af dette arbejde - som stadig holder - var konstateringen af, hvor stor indflydelse modersmålet har på ordforrådstilegnelsen. Når modersmål og fremmedsprog er nært beslægtede sprog (som f.eks. dansk og engelsk), får man mange ord forærende, ikke mindst receptivt, som ved læsning. Samtidig skal man jo -

som sproglærere ved - vogte sig for de falske venner (*faux amis*), som f.eks. at „eventually“ ikke betyder „eventuelt“.

I de sidste årtier har der været foretaget en lang række undersøgelser af, hvordan elever gætter sig til betydningen af ukendte ord på et fremmedsprog - med eller uden held - ligesom der er et væld af undersøgelser om ordforrådets betydning for læseprocessen (Haastrup, 1991). Dette fokus på den såkaldte procesviden gælder ikke blot for de receptive færdigheder. I forbindelse med sprogproduktion har vi forskningen om kommunikationsstrategier, hvor Danmark har været et kraftcentrum (Færch/Kasper, 1987).

Nu hopper vi over til træets venstre side, hvor den underste gren hedder „**Ord som kulturbilleder**“. Grenen er tæt knyttet til semantikken og kan betragtes som del af det sociolingvistiske skud. Sprogforskere har alle dage diskuteret sammenhængen mellem sproget og omverdensforståelsen, og alle kan vist gå med til en formulering om, at ord i nogen grad afspejler kulturen i et sprogsamfund. Andre vigtige områder, der hører til denne gren, er „sprog og magt“ og sproglig variation.

Aspektet „sproglig variation“ knytter an til grenen ovenover, „**Ordbøger og korpora**“. I de sidste årtier har vi oplevet en eksplosionsagtig udvikling af korpora eller databaser som f.eks. *The British National Corpus*, der rummer et talesprogskorpus på 10 millioner ord. Det er blevet til ved, at informanterne har haft en mikrofon hæftet på tøjet hele dagen, medens de udfører deres

daglige dont. Med sådanne korpora på computeren vil eleverne i fremtiden få lettere adgang til at hente et opslagsord ind i mange forskellige kontekster; der er plads til et større eksempelmateriale end i ordbogen, og nye glosser i sproget er hurtigt inde i basen. Det righoldige eksempelmateriale med samme ord i mange kontekster giver et vigtigt forvarsel om fremtidens forskning og undervisning. Den naturlige enhed er nok slet ikke ordet, men hyppige sammenstillinger af ord „lexical phrases“ både når det gælder ordbøger / korpora og sprogtilegnelse. Der er mange typer af „lexical phrases“, spændende fra det man kalder faste syntaktiske rammer som i eksemplet „as I was saying/doing..“ til de velkendte idiommer som „to kick the bucket“. Inden for området læseplanstænkning foreligger allerede nu „the lexical syllabus“, der som organisationsprincip har „the lexical phrase“, som et spændende alternativ til de eksisterende (se Dave Willis, 1990 og Michael Lewis, 1993). Blandt lærebogsmaterialerne begynder man også at se tendensen og blive bekræftet i at „Et ord er et ord“ - ja, men se på hvilke venner ordet omgiver sig med!

Sidste forskningsgren på ordforråds-træet som vi vil nævne hedder „Kvantificering / Testning og Evaluering“. Ved at bruge det første udtryk understreges den interesse, der altid har været for ordforrådets størrelse, både når det gælder det antal ord, der indgår i en lærebog eller en „Easy Reader“ og dermed definerer dens sværhedsgrad, og når det gælder omfanget af individers aktive og passive ordforråd.

I forbindelse med de traditionelle sproglige eksaminer her i landet er vi ikke nået meget længere end til at angive en upræcis forventning om et passende stort aktivt ordforråd.

Mange steder i udlandet arbejdes der med bredt anlagte tests, der måler ordforrådets omfang. Et eksempel er prøver, der er udarbejdet med henblik på den rigtige holdindplacering på en af de store europæiske sprogskoler (Meara, 1987). Sådanne prøver er imidlertid ikke nær så værdifulde som dem, der også omfatter ordforråd udviklet på basis af en behovsanalyse.

Vi har valgt ikke at beskrive flere forskningsgrene. Som nævnt i indledningen ser vi imidlertid flere formål med at nævne en række forskningsretninger eller perspektiver. Vigtigt for os er det at antyde bredden og mangfoldigheden. Det, der kunne bringe forskningen et tigerspring fremad, var, hvis de forskellige retninger ville opgive deres isolation og lade sig inspirere af hinanden. For eksempel er der alt for meget forskning inden for „Undervisning i ordforråd“ og „Kvantificering, testning, evaluering“, der savner forankring i psykolingvistik og sprogtilegnelsesteori. Et andet punkt er, at sproglæreren kunne have stor glæde af at bruge nogle af de elicitationsmetoder, som forskere har udviklet, som f.eks. forskellige typer af ordassociationsøvelser. Her var der igen en oplagt lejlighed til at hente inspiration fra et andet felt, men det gør vi ikke her i landet, fordi både forskere og lærere i vor tilsyneladende testforskrækkelse siger: testning for sig og undervisning for sig.

For at slutte med et positivt eksempel vil vi fremhæve, at den indsigt, semantikken har givet os om ordenens indbyrdes relationer, allerede nu afspejles i mange opgaveforlæg i undervisningshåndbøger. Udvikling i sprogsyn og udvikling af undervisningspraksis går på dette felt hånd i hånd.

## Litteratur

- Færch, C. & G. Kasper: Strategies in Interlanguage Communication. Longman. 1987.
- Haastrup, K. : Lexical Inferencing Procedures. Tübingen, Günter Narr. 1991.
- Lewis, Michael: The Lexical Approach. The State of ELT and a Way Forward. Hove, Language Teaching Publications, 1993.
- McCarthy, Michael & Felicity O'Dell: English Vocabulary in Use. Cambridge, Cambridge University Press, 1994. 296 s.
- Meara, P. : Learners' word associations in French. i: Interlanguage Studies Bulletin, Utrecht, Vol. 3, 1978, nr. 22, s. 191-211.
- Meara, P. & G. Jones: Test of vocabulary size in English as a foreign language. Polyglot 8, 1987, Fiche 1.
- Viberg, Å. : En Longitudinell Djupstudie av språkutvecklingen. Stockholms Universitet. Centrum for tvåspråkighetsforskning. 1991. Rapport 4.
- Wilkins, D. : Linguistics and Language Teaching. London, Edward Arnold. 1972.



## aforismer om ord

Sproget bliver aldrig for rigt, forudsat at der til ordene svarer realiteter. *Vilhelm Grønbech*